

Terenska istraživanja

ISTRAŽIVANJA
U VARAŽDINSKIM TOPLICAMA
U 1980. GOD.

Sistematska istraživanja u Varaždinskim Toplicama u 1980. god. odvijala su se na tri razna područja kupališnog i forumskog kompleksa, te su djelomično ili potpuno definirala neke objekte i prostore koji ranije nisu mogli biti ispitani. Radi se o istočnom spojnom hodniku, odnosno trijemu kupališne bazilike, zatim o zapadnom dijelu južnog portika foruma, te o zapadnom portiku koji je bio oslobođen samo u svom najsjevernijem dijelu.

Istražnim radovima u istočnom trijemu kupališne bazilike, otkriven je njegov sjeverni dio za daljnjih 8 m. Antički horizont dosegnut je tek na 2,20 m dub., a sezao je do 3,60 m, kad se došlo do donjeg ruba njegova zapadnog temelja. U ispuni prostora bilo je dosta arhitektonskih fragmenata i ulomaka žrtvenika, te nešto crvene i sive keramike.

Analiza zidova je pokazala da je zapadni zid ovog trijema imao tri faze izgradnje dok je istočni podignut iznad jednog starijeg kanala. Kanal je građen od kameana s krovnom konstrukcijom od opeka i s opločanjem također od opeke. S obzirom da se u najnižim slojevima našlo nekoliko ulomaka keramike i dvije fibule koljenastog tipa koje pripadaju 2. st., može se najstarija faza ovog trijema datirati u to razdoblje.

Kako bi se oslobodilo zapadni dio južnog portika foruma do najzapadnije moguće granice prema recentnom termalnom cjevovodu, ispitan je prostor od 15×7 m. Već se u toku početnih radova, na dub. od 0,50 m, naišlo na recentni mrtvi kanal dužine 11 m. koji je dijagonalno presjecao iskop. Njegov ukop je oštetiо stilobat

i gornju stepenicu južnog trijema. Kako se 1,50 m zapadnije naišlo i na suvremeni cjevovod termalne vode, moralo se na toj liniji zaustaviti. I pored svih ovih poteškoća i ograničenja, južni portik je prema zapadu istražen i oslobođen u dužini od 5 m. Njegov perimetralni zid je relativno dobro sačuvan i pored jačeg oštećenja u najzapadnijem dijelu, solidno je građen na redove, a sokl mu je vrlo masivan i kvalitetno izveden. Zid je visok 1,80 m, a mjestimično su vidljive veće površine vanjske glaćane žbuke na oba njegova lica.

Ispitivanjem nižih slojeva pokazalo se, da je južni portik podignut iznad starijih zidova i kanala te jednog ranocarskog bazena, koji je otkriven u dužini od 3,60 m. Bazen je obložen hidrauličnom žbukom po zidovima i podnici. Na samom njegovom dnu ležao je novac cara Vespazijana.

S južne strane perimetralnog zida oslobođen je dio jednog dvorišnog prostora s debelim žbukanim podom kao i dio platforme za stubišnu rampu od velikih opeka slaganih u nekoliko redova. Ova stubišna rampa vjerojatno je pripadala zapadnom portalu južnog portika foruma.

U sadržaju slojeva ovog zapadnog iskopa otkriveno je dosta arhitektonskih fragmenata od vijenca, stupova i baza kao i veliki komad ploče s natpisom koji predstavlja u kamenu zapisanu poemu u pohvalu termalnih izvora (4. st.).

Cijela situacija jasno ukazuje na činjenicu, da je južni dio foruma izgrađen iznad starijih ostataka kupališta.

Treći iskop se nalazio u sjeverozapadnom dijelu partera parka, gdje prolazi put za gornji park-šumu. Istražen je prostor od 60 m² kako bi se oslobodio dio zapadnog portika foruma do najzapadnije dozvoljene granice.

Otkriven je vanjski i unutarnji zid trijema u dužini od 5 m tako da sada iznosi 10 m. Vanjski zid je dosta dobro sačuvan u visini od 1,50 m, a njegovo istočno lice

pokazuje solidnu teksturu. Debljina zida je 1,30, a zapadni bok je morao ostati u stijeni iskopa kako put u park, koji je iznad njega, nebi spuznuo u iskop. Unutarnji zid je vrlo razlabavljen i djelomično urušen tako da mu istočna linija nije, zasad, mogla biti definirana.

U ispuni slojeva otkriveno je nekoliko profiliranih arhitektonskih fragmenata, jedna konzola i minijaturni votivni žrtvenik od mramora, posvećen Ninfama i pokojnom caru iz dinastije Antonina (prva pol. 3. st.).

Ovogodišnja iskopavanja dala su mnogo dragocjenih podataka za kronologiju forumskog kompleksa i njegovog odnosa prema kupališnom dijelu. Arhitektonski ostaci ranocarskog kupališta ispod foruma 4. st. dokazuju da su terme 1. i 2. st. bile daleko većih razmjera nego što se ranije mislilo, da su bile neobično bogato razvedene i vrlo solidno građene, te da su poslužile za temeljenje kasnije izgrađenog foruma.

B. Vikić

ISTRAŽIVANJA U ŠĆITARJEVU 1980. GOD.

Sistematska sondiranja u Šćitarjevu koja traju s prekidima već desetak godina, nastavljena su i 1980. Ispitan je dio terena u središtu »Gradišća«, zapadno od današnjeg groblja, gdje se nalazila urbana jezgra antičke Andautonije (parcela Ivana Ilenića).

Iskolčeno je 8 sondi, veličine 6×2 m, koje su postavljene u pravilnom nizu, nazmjenično u smjeru istok—zapad i sjever—jug (sonde 34/80 — 41/80).

U prve dvije sonde koje su locirane u blizini groblja, otkriven je veliki rimski sabirni kanal, koji je oslobođen u dužini od 8 m ali se nastavlja u smjeru sjevera i jugu izvan linije sondi. Građen je od seskvipedalnih opeka na redove i opločen na dnu opekama istih dimenzija (0,44×0,30×0,065 m). Širina kanala je 1 m, debljina zidova 0,62 m, a sačuvana visina 1,30 m. Ispusne opeke na vanjskom rubu oba zida pokazuju da je bio svoden, no svodna konstrukcija je uništena vjerojatno stihijom Save koja je ostavila za sobom neobično debele naslage naplavljenog šljunka, pijeska i mulja (1,20 m).

Otkriven je i priključni kanal koji je dovodio s istočne strane otpadne vode u veliki kolektor, po čemu se vidi da je na lokaciji današnjeg groblja bilo antičkih objekata.

Sonde 35/80, 36/80 i 37/80 obilovale su urušenom građom od devastirane antičke arhitekture. Ističe se pored sitnih arheoloških predmeta (keramika, željezni predmeti i novac) veliki komad kapitela korintskog stila.

U sondama 38/80 i 41/80 otkriven je jedan oveći objekt vjerojatno javnog karaktera. Njegovi zidovi su vrlo masivni, a bijelo žbukani pod debeo i solidno izveden (sačuvan na površini od 2×3 m). Jako je oštećen prilikom recentnog proboja u antičke slojeve radi berbe kamene građe za gradnju kuća u Šćitarjevu i okolnim mjestima. Profili obje sonde jasno govore o destrukciji antičke arhitekture od ljudskih ruku.

U sondi 40/80 oslobođen je vrlo dobro sačuvani i masivni zid smjera istok zapad koji seže gotovo do površine zemlje. Dug je 4 m, a visok 2 m, te se na njega veže pod pravim kutom još jedan zid koji se može pratiti u dužini od 4 m ali je dosta oštećen i nisko sačuvan. Ovi zidovi pripadaju jednoj velikoj javnoj zgradi koja je temeljena na debelom sloju lomljenjaka i valutaka koji je vjerojatno pripadao konstrukciji ranocarske ceste.

Situacija slojeva pokazala je da u središnjem dijelu Gradišća postoje tri antička kulturna horizonta koja su potvrđena ranije i na drugim mjestima ovog areala Andautonije.

Ranocarski kulturni sloj seže od 2—2,60 m te je pretežno markiran sitnim arheološkim materijalom, osobito keramikom i novcem. Jedino je u sondi 40/80 otkriven ostatak jedne rane ceste na kojoj je temeljen objekt 2. st.

U razdoblju između ranocarske i srednjecarske faze života i izgradnje Andautonije, došlo je do izljeva Save koja je poplavila veći dio Gradišća i prekrila ostatke ranocarske arhitekture debelim slojevima mulja, pijeska i šljunka.

Ostaci monumentalne arhitekture javnog karaktera i veliki kolektor pripadaju srednjecarskom horizontu 2 st. i prve po-

lovine 3. st., koji je potvrđen sitnim arheološkim materijalom, osobito keramikom i novcima.

Kasnocarski horizont u svim sondama (0,20—0,60 m) nije dao arhitekturu ali zato vrlo mnogo građevnog gruha, ulomaka keramike i stakla, željeznih čavala i spona, te veliki broj novaca iz kraja 3 st. i 4. st. (od ukupno 106 novca otpada na ovaj horizont 100 komada).

Istraživanja u 1980. god. mogu se usko povezati uz ona koja su vršena godinu dana ranije, jer se u oba slučaja radi o središnjem dijelu naselja, gdje su bili smješteni reprezentativni javni objekti Andautonije, koji su bili pravilno raspoređeni i povezani kanalizacionom mrežom i prometnicama.

B. Vikić

ISTRAŽIVANJA U BENKOVCU KOD OKUČANA 1980. GOD.

Kako je dosadašnjim istraživanjima bila definitivno određena samo sjeverna i istočna kontura arhitektonskog objekta, ovogodišnji rezultati upotpunili su tlocrtnu sliku njegove južne i zapadne strane.

U južnom dijelu otvorena su tri bloka 80/1—3, kojima je zahvaćena površina cca $10 \times 10 \times 15$ m orijentirana južnim pregradnim zidom prostorije s mozaikom i južne prostorije. Zapadni i istočni rubovi spomenute (južne) prostorije ranije su samo djelomično otkriveni, što nije bilo dovoljno za njezino prostorno i tlocrtno određivanje, kako u odnosu prema ostalim, već istraženim prostorijama, tako i na cjelokupnu konturu zgrade. — Skidanjem slojeva zemlje izmješane gustim građevnim gruhom svih vrsta opeka, kamena i usitnjene žbuke, na dub. 1,20 m, oslobođena je gotovo cijela površina južne prostorije (duž. 9,50 m, šir. 3,70 m) s južnim perimetralnim zidom. Nakon detaljnog čišćenja poda ustanovljeno je, prema sačuvanim otiscima u žbuci, da je cijela bila popločena opekom (vel. $0,42 \times 0,30$ m). Mjestimična oštećenja žbukane podloge na rubovima uz perimetralni zid daju uvid u strukturu supstrukcije ovoga poda, koji odgovara podovima u svim do sada otkrivenim pro-

storijama. Na samoj zaravnatoj površini zida, vidljivi su također otisci opeka ili njihovi ostaci, a vezivna žbuka je sivo bijela s krupnijim pješćanim agregatom.

Na južni perimetralni zid nadovezuju se od zapada prema istoku dvije pravokutne istake, odnosno prostorne niše.

Prvoj se zapadni zid odvaja na udaljenosti 0,65 m od ranije otkrivenog jugozapadnog ugla zgrade i proteže prema jugu u dužini 2,30 m. Istočni zid je istih dimenzija, a južnome dužina iznosi 3,35. Njihova širina je 0,55 m. Na sredini južnog zida vidljivo je pravilno ljevokasto udubljenje (cca 0,20 m dub., 0,25 m šir.), najvjerojatnije ležaj ili otvor sifona odvodnog kanala, koji se, na ušću oštećen, javlja na udaljenosti 0,30 m južnije. Ovaj kanal u daljnjem nastavku od 5 m, otkriven je i detaljno dokumentiran 1979 god., a proteže se jugozapadno izvan izdvojene parcele. Spomenuta prostorija ima površinu od $2,20 \times 1,75$, popođena je, u supstrukciji valučem i proslojem sivobijele žbuke na crvenoj hidrauličkoj žbuci. Prema opremi i povezanosti s velikim odvodnim kanalom može se pretpostaviti da je služila kao higijensko-sanitarni čvor.

Drugi pravokutni prostor definiran je 3,65 m istočnije, a njegova površina iznosi $2,25 \times 1,10$ m. Tekstura i širina zidova, te njihova povezanost s južnim perimetralnim zidom identični su s već spomenutom zapadnom istakom, samo je na njegovom jugoistočnom uglu i polovici južnog zida sačuvano nekoliko redova opeka. Na osnovi nalaza velike količine paljevine i pepela unutar prostorije i izvan nje za vrijeme sondiranja u ovom dijelu 1960. god., moglo bi se pretpostaviti da se radi o peći — prefurniju. Dijelovi koji su onda, pa i danas nedostajali vjerojatno su uništeni prilikom ranije devastacije.

Za vrijeme istraživanja 1968, 1969 god. u zapadnom dijelu zgrade, djelomično su otkriveni južni i zapadni zid s jugozapadnim uglom jednog novog prostora, koji se prislanja na prostoriju s mozaikom. Da bi se isti u potpunosti otkrio i ispitaio, ove godine je s četiri bloka (80/4, 4a, 4b, 5) obuhvaćena izdužena površina od cca 50 m^2 u sjeverozapadnom sektoru izdvojene parcele i dijelu poljskog puta. Ot-

kopni slojevi su sadržavali, pored ulomaka opeka, kamena i sivkaste vezivne žbuke, veliku količinu debelih grumena crvene hidrauličke žbuke. Na udaljenosti cca 2 m od sjeverozapadnog ugla prostorije s mozaikom, a na dub. 1,10 m otkriven je sjeverni zid spomenutog novog prostora duž. 4,65 m, a u daljnjem produžetku oslobođen je i njegov sjeverozapadni ugao. Tako je dobivena cjelokupna površina koja iznosi $4,65 \times 7$ m. Struktura i tekstura zidova, te njihova širina, kao i nivo poravnanja jednoliki su i jednaki sa svim zidovima ranije građevne faze. Na srednjem dijelu unutarnjeg lica sjevernog zida sačuvan je veći dio obloge i poda u duž. 0,90 m a vis. 0,70 m. Pod je temeljen na većem valuću povezanom i poravnatom hidrauličkom žbukom po cijeloj prostoriji. Na spomenutom sačuvanom dijelu poda, iznad hidrauličkog poravnanja, postavljen je red opeka (deblj. 0,005 vezanih debelim, jače crvenim slojem hidrauličke žbuke (deblj. 0,140) te završnim popođenjem od jednog reda opeka iste debljine. Obloga na zidu također je višeslojna, sastoji se od debljih i tanjih slojeva hidrauličke žbuke, ulomaka opeka, te tankog završnog sloja svjetlije crvene zaglađene žbuke koja se zaobljeno spušta na pod od opeka. Kod detaljnog čišćenja uočen je na zidnoj oblozi i na podu tanak sloj vodenog kamena.

Ovaj, relativno mali, sačuvani detalj razsvjetljava dosadašnje nepoznanice strukture urušenja i ispune prostora kao i funkciju prostorije. Velike količine različitih grumena ispreturane hidrauličke žbuke na svim dubinama iskopa dokaz su devastacije i nemilosrdnog odnošenja građevnog materijala, a na osnovi složene i pažljivo izvedene izolacije poda i zidova može se zaključiti da je ova prostorija služila kao cisterna rimske vile.

Zahvaljujući ovogodišnjim rezultatima razjašnjeni su važni detalji rasporeda i funkcioniranje pojedinih arhitektonskih dijelova, ali i naglašena potreba da se dokumentarna topografska istraživanja nastave, neposredno na zapadnoj i južnoj strani vile (nastavak i smjer velikog odvodnog kanala, te jugozapadni ugao kasnoantičke prigradnje).

V. Damevski

Izložbe

»UKRASI NA KERAMICI OD PREHISTORIJE DO SREDNJEG VIJEKA«

Koncem mjeseca srpnja 1980. g. otvorena je u Arheološkom muzeju izložba pod gornjim nazivom, a namjera je bila da se u ljetnim mjesecima, kada veliki broj stranih i domaćih posjetilaca Zagreba navraća i u Arheološki muzej, predstavi bar jedan dio svog bogatog fundusa koji nije uključen u stalnu postavu. Izložba je bila kronološki komponirana u tri velike cjeline: prehistorijsku, antičku (unutar koje su razlučene dvije grupacije — grčka i rimska) te srednjovjekovnu.

Najstariji predmeti zastupljeni na izložbi bili su glava idola vinčanske kulture i dvije posudice sopotske kulture pomoću kojih su predočene tehnike ukrašavanja izvođene urezivanjem i ubadanjem. Kronološkim redom slijedi prikaz najtipičnijih oblika i ukrasa na keramici (mahom posudu) tijekom eneolita, brončanog doba, halštatskog, pa do latenskog. Rekonstrukcijom drvenih i koštanih šiljaka različitih profila, te valjčićima omotanom žicom raznih debljina i njihovim otiskivanjem u glinu, pokušalo se slikovito predočiti neke od načina izvođenja ukrasa na keramici. Veći prostor posvećen je vučedolskoj, te halštatskoj keramici, koje već samom svojom visokom tehnologijom proizvodnje i kvalitetom izrade zaslužuju posebnu pažnju, a da ne govorimo o vrlo bogatoj i osebujnoj ornamantici. Nekoliko primjeraka latenske keramike pokazalo je kako je upotreba lončarskog kola dovela do tehnološki savršene keramike, ali i do uniformiranja i osiromašenja u oblicima i ukrasima.

Antički su odjel Arheološkog muzeja predstavili ponajprije odabrani primjerci grčkih slikanih vaza iz vrlo bogate muzejske kolekcije. Uglavnom su to vaze južnitaljskih radionica, a zastupljeni su svi stilovi počevši od geometrijskog, preko orijentalnog i orijentalizirajućeg, pa do crno i crvenofiguralnog, da bi iza toga slijedile

gnathia vaze, kojih ima i iz domaćih radionica. U rimskom dijelu težište je stavljeno na keramiku s domaćih lokaliteta, pa i domaćih radionica. Različite vrste posuda ukrašenih barbotin, reljefnim ili pečatnim ukrasima odlično su se uklopile u tematiku izložbe. Kako se keramička proizvodnja nije iscrpljivala samo u posudama, prikazane su bile i druge njezine kategorije, npr. antefiksi s uglova krova, portretna plastika ili keramički likovi životinja.

Srednjovjekovna keramička produkcija ne poznaje više takvu raznolikost i bogatstvo oblika kao prethodne. To su uglavnom jednostavni, jajoliki lonci, rađeni na sporo ili brzo rotirajućem kolu, od ne baš dobro pročišćene gline. Izdvojene su tri skupine: grupa germanske keramike koja se odlikuje ukrasima izvedenim žigosanjem, koncipiranim u obliku različito komponiranih trokuta ili rombova, zatim grupa slavenske keramike ukrašene tipičnim motivima urezanih valovnica, te na kraju keramika kasnijeg srednjeg vijeka, među koju je uklopljeno i nekoliko pećnjaka raznovrsnih oblika.

Izložba je bila popraćena plakatom koji je ujedno bio i mali informativni vodič po izložbi. Na naslovnoj strani ispod kompozicije nekoliko keramičkih predmeta dat je uvod u izložbu i to na hrvatskom i njemačkom jeziku. S druge strane uz fotografije nekolicine izložaka svih vremenskih razdoblja izneseno je u kratkim crtama obilježje keramičke produkcije i ukrašavanja svakog od njih.

(T. T. G.)

»ARHEOLOŠKI SPOMENICI S PODRUČJA ZAGREBA I BLIŽE OKOLICE«

U jesen 1980. godine priređena je u Arheološkom muzeju izložba pod gornjim nazivom s namjerom da prikaže ostatke materijalne kulture s teritorija našeg grada. Uz uvodnu legendu i fotografije značajnijih eksponata, te snimaka terenskih situacija, prezentiranih na zidnim panoima, materijal je izložen u nekoliko vitrina, a obuhvaća vremenski raspon od trećeg tisućljeća pr. n. e. pa sve do 13. st.

Najstariji arheološki predmeti na tlu Zagreba su kamene sjekire otkrivene na Opatovini, Rudešu i drugim arheološkim lokalitetima. Intenzivnije naseljavanje javlja se tek krajem brončanog doba o čemu svjedoče groblja s paljevinom u žarama iz Vrapča i Velike Gorice. Tragovi halštatskog perioda su zasad vrlo skromni i sporadični.

Na prijelazu stare i nove ere područje Zagreba dolazi pod rimsku vlast. Izgradnja guste mreže putova i većeg broja naseobinskih aglomeracija s urbaniziranim centrom u današnjem selu Šćitarjevu — antičkoj Andautoniji, dovela je do brzog razvoja i procvata ovog kraja. Novija istraživanja u Šćitarjevu i nalazi javnih objekata (rimsko kupalište) i stambene arhitekture, pokazuju s jedne strane snažni utjecaj rimske civilizacije i kulture ali u isto vrijeme i bogati udio domaćih tradicija u oblikovanju svih vidova života i stvaralaštva na ovom tlu.

Otkriće groblja u Držičevoj ulici (1958—1959) s dva mauzoleja 1. i 2. st. n. e. i grobovima 1—4. st. dokazuje da je na užem teritoriju Zagreba bilo naseobina trajnog karaktera u što se ranije sumnjalo (predmeti iz grobova izloženi u jednoj vitrini).

Početakom 7. st. razorena je rimska Andautonija. Nalazi iz tog razdoblja su dosta malobrojni. U toku 8. st. dolazi do ponovnog naseljavanja zagrebačkog područja o čemu svjedoče nekropole na Krugama i u Velikoj Gorici. Od specifičnih starohrvatskih nalaza izložen je ratnički grob iz Podsuseda s mačem i garniturom pojasa iz prve pol. 9. st. Od osobitog povijesnog značaja je otkriće starohrvatskih na-

ušnica 11. st. na Kaptolu ispred pročelja katedrale. Groblje na koje ukazuje ovaj nalaz pripadalo je slavenskom naselju uz lijevu obalu Medveščaka, gdje se je razvila najstarija jezgra današnjeg Zagreba (tu je osnovana 1094 god. biskupija). Na susjednom brijegu nastaje u srednjem vijeku drugo naselje nazvano Gradec (Grič) ili u arpadovsko vrijeme Castrum i Civitas. Nakon provale Tatara Zagreb je postao slobodni kraljevski grad (1242 god.). Oba srednjovjekovna naselja (biskupski grad i Grič) imala su svoje utvrde i predgrađa i vlastitu liniju razvoja.

Iz oba ova naselja postoje arheološki nalazi i to pretežno keramika.

(V. D. — B. V.)

IZLOŽBE ARHEOLOŠKOG MUZEJA U IZLOZIMA ZNANSTVENE KNJIŽARE

Demokratizacija i razbijanje tradicionalnog u muzeologiji kao heterogenoj i nadasve važnoj disciplini svake nacionalne kulture zahtijeva korjenite promjene stanja, kako u predstavljanju i obradi materijala iz fundusa muzeja, tako i u obrazovnoj sferi.

Otvaranje muzeja prema vani nameće se kao imperativ vremena. Inzistiranje na zatvorenosti i ekskluzivnosti vodi gubljenju primarnih funkcija čuvanog predmeta koji živi onoliko koliko je nazočan u svijesti ljudi. U suprotnom, on je »mrtva stvar« čije je bivstvovanje u neonskoj vitrini ili depou besmisleno samo po sebi.

Zacijelo, problematika je mnogo složenija i prelazi okvir zadane teme, iako je bitna za razumijevanje akcije koju su zajednički organizirali Arheološki muzej i »Znanstvena knjižara« u Zagrebu.

Počevši priređivati izložbe u izlozima »Znanstvene knjižare« (do sada četiri održane) Arheološki muzej i spomenuta knjižara stvorili su izvanredne uvjete i udarili temelj stvaranju prostora zamišljenog poput svojvrne ispostave ili »produžene ruke« muzeja. S obzirom na položaj »Znanstvene knjižare« (ugao Preradovićeve ulice i Trga bratstva i jedinstva)

mimo koje dnevno prođe ili uđe u potrazi za knjigom više tisuća ljudi, izložbeni prostor je strogo namjenski i opravdava svoju funkciju. Osim predmeta iz fundusa muzeja, bitna kvaliteta je i predstavljanje izdanja i literature vezane za samu postavku u cilju potpune informacije i, samim tim, pažljivo uobličene »pozivnice« da se otiđe u muzej.

Prva izložba Arheološkog muzeja u izlozima »Znanstvene knjižare« kojom je i udaren temelj Galerijskog prostora (»Ukrasi na keramici od prethistorije do srednjeg vijeka«) održana je, usporedo s postavkom u muzeju, od 1. srpnja do 20. rujna 1980. godine. Uz plakat i literaturu vezanu za samu izložbu izložene su kopije vučedolskih posuda i terina što je pobudilo veliku pažnju građana i sredstava javnog informiranja i potaklo nastavljanje takve prakse. Tako je od 1. listopada do 5. studenoga u izlogu knjižare postavljena izložba pod radnim nazivom »Antičko graditeljstvo u našim krajevima«. Izloženi su, uz literaturu vezanu za antičko graditeljstvo i urbanizam, i neki predmeti iz fundusa muzeja: tegule, kupe kanalice, tubuli i tome slično. Uz navedeni materijal postavljene su i fotografije s prikazima antičke arhitekture s područja kontinentalne Hrvatske da bi se što zornije prikazao način gradnje i elementi antičkog graditeljstva čiji su ostaci izvanredna spomenička baština.

Izložba koja je izazvala veliku pažnju — »Antički teatar na tlu Jugoslavije« (10. studenoga — 15. prosinca 1980.) — postavljena je u izlogu usporedo s održavanjem u prostorijama muzeja. Uz plakat i fotose, te literaturu o antičkom teatru, u izlogu je bila izložena kopija reljefa božice Nemeze (zaštitnice i čuvarice pravila borbe u anfiteatru) iz Petrovine Turapoljske čiji je original zauzimao vidno mjesto na samoj izložbi.

U vremenu od 16. ožujka do 6. travnja 1981. godine u izlozima knjižare postavljena je izložba »Susreti s Egiptom...«. Vrijednošću eksponata te znalačkim postavom kojeg je sačinio prof. Marcel Gorenc izložba je pobudila veliku pažnju i interes građana. Priređena usporedo s postavom izložbe skarabeja u prostorijama muzeja predočila je širokom auditoriju

slijedeće izložke iz fundusa muzeja: pravokutni blok vapnenca s plitkim reljefom magijskih vratiju, sjedećim likom pokojnika i hijeroglifskim zapisom, manji pravokutni blok od pješčanika s kalupom sjedeće čaplje te suvremeni otisak u toniranoj glini, kanopu s plastičnim poklopcem od pješčanika u obliku ljudske glave, poklopac kanope od keramike u obliku ljudske glave sa širokim oglavljem, pseudo kanopu s glavom pavijana, kamenni kipić-šauapti te šest kamenih skarabeja. Uz spomenute predmete izloženi su plakati izložbe skarabeja, fotografije stalnog muzejskog postava egipatske zbirke, literatura vezana za zagrebačku zbirku te popratni tekst kojeg je sastavio autor izložbe, prof. Gorenc.

N. J.

Vida STARE: *KRANJ NEKROPOLA IZ ČASA PRESELJAVANJA LJUDSTEV* (s prispjevkom Zdenko Vinski, Ovrednotenje grobnih pridatkov in István Kiszely, Antropološki pogledi) Katalogi in monografije 18, izdao Narodni muzej u Ljubljani, Ljubljana 1980, 4°, str. 124, od toga 5—83 str. tekst na slovenskom jeziku a 85—124 str. isti tekst na njemačkom jeziku, tab. 136 i jedna kolor tabla, 21 sl. u tekstu, a od toga su 4 plana nekropole.

U ovoj monografiji prvi put je interpretiran sveukupni fundus nekropole Kranj s položaja »Lajh« — ušće Kokre u Savu — koja predstavlja najveću do sada istraženu naseobinsku nekropolu iz vremena seobe naroda s područja Jugoslavije, s približno 650—700 grobova. Većina arheološkog materijala čuva se u Narodnom muzeju u Ljubljani, dok se manji dio nalazi u Prehistorijskom odjelu Prirodoslovnog muzeja u Beču. Zbog velikog značenja ove nekropole, i njezinog jednostranog vrednovanja i interpretiranja u starijoj evropskoj arheološkoj literaturi, monografija je pisana dvojezično, tj. na slovenskom i na njemačkom jeziku.

Nakon uvodne riječi P. Petrua, monografija je podijeljena na tri glavna poglavlja, što se vidi i iz njezinog naslova, a na kraju je kataloški opis predmeta. Prvo poglavlje, Povijest iskopavanja, autorica kojega je V. Stare, sastoji se od nekoliko potpoglavlja. U uvodu prikazuje povijest iskopavanja nekropole i naglašava da je iskopavanje u cjelini izvedeno pod vrlo nesretnim okolnostima. Nestručno ga je započeo T. Pavšlar 1898. god. iskopavši otprilike 150—200 grobova, od kojih se nisu sačuvale grobne cjeline, a najveći dio predmeta iz tih grobova čuva se u Narodnom muzeju u Ljubljani; isto je i s materijalom koji je on iskopao u

nekoliko navrata u razdoblju od 1901. do 1904. god. U ljeto 1901. god. iskopavanje nastavlja J. Szombathy, koji je iskopao 66 grobova. Grobne cjeline su sačuvane, a predmeti se čuvaju u Prirodoslovnom muzeju u Beču. U jesen iste godine F. Schulz je iskopao 58 grobova od kojih se nisu sačuvale grobne cjeline, jer je materijal bio složen tipološki a čuva se u Narodnom muzeju u Ljubljani. Iskopavanje nastavlja J. Žmavc 1903. i 1904. god., otkopavši 112 grobova sa sačuvanim grobnim cjelinama koje se čuvaju u Narodnom muzeju u Ljubljani. Konačno 1905. god. iskopavanje ove nekropole završava W. Šmid, otkopavši 213 grobova, sa sačuvanim grobnim cjelinama koje se danas nalaze u Narodnom muzeju u Ljubljani. Napominjemo da je V. Stare izvršila reviziju cjelokupnog grobnog fundusa, crtala sav materijal i načinila njegovu katalošku obradu. Kataloški dio koji slijedi nakon trećeg poglavlja, nije kronološki po godinama iskopavanja, već prema rednim brojevima kako je materijal inventiran i to najprije onaj koji se čuva u Narodnom muzeju u Ljubljani, a zatim materijal iz Prirodoslovnog muzeja u Beču. Vrlo je važan plan na sl. 5 na kojem je V. Stare pokušala izvršiti topografsku rekonstrukciju plana nekropole. Na ovom planu označene su pojedine kampanje iskopavanja F. Schulza, J. Žmavca i W. Šmida. Šteta je što se nisu nastojali povezati postojeći planovi iskopavanja J. Žmavca i W. Šmida. V. Stare se nadalje osvrnula na položaj skeleta u grobu, a taj je gotovo u pravilu istok-zapad s glavom na zapadu. Pokojnici su položeni na leđa s rukama pruženim uz tijelo, a od ovog pravila ima neznatnih odstupanja. Pokapali su ih zamotane u tkninu i polagali na dno jame koje je često bilo priređeno za ukop i tada je obloženo kamenim pločama ili oblucima. Autorica se osvrće na veličinu, dubinu i konstrukciju grobnih jama, kao i na položaj priloga u grobovima. Manji broj grobova je

bez priloga koji se najčešće nalaze kod glave, na položaju ruku ili kraj koljena pokojnika. Dalje je autorica izradila statističke tabele za 22 muška i 22 ženska groba s predmetima koji se najčešće nalaze kao prilozi u grobovima (sl. 7 i 8.). U kratkim crtama prikazala je veličinu i spol skeleta.

Antropološki materijal doživio je zlu kob. Pretežno se najprije čuvao u Ljubljani, odakle je za vrijeme rata prenesen u Graz, gdje se zagubio u ratnim ili poratnim prilikama. U trećem poglavlju ove monografije I. Kiszely daje kratku antropološku analizu. Jedini sačuvan i raspoloživ antropološki materijal je onaj od Szombathyjevog iskopavanja koji se čuva u Antropološkom odjelu Prirodoslovnog muzeja u Beču. Od sedamdesetak sačuvanih skeleta samo se četrdesetak moglo upotrijebiti za antropološku analizu. To je vrlo mali broj u odnosu na ovako veliku nekropolu, pa stoga smatramo da ova analiza ne može biti mjerodavna i gotovo je suvišna. Značajno je ipak da je u tri slučaja uočena umjetna deformacija lubanje kod žena, što je karakteristično za istočne Germane. Među istraženim skeletima najviše je zastupljen nordijski tip, zatim ibero-mediteranski, alpski tip, miješani nordijsko-alpsko-mediteranski i mongoloidni. Radi se dakle o vrlo heterogenom sastavu stanovništva. To nam je ujedno dokaz da su se u ovoj nekropoli pokapali alpski starosjedioci, Ostrogoti i Langobardi, što potvrđuje rezultate dobivene na osnovi analize i interpretacije grobnog fundusa, tj. arheološkog materijala.

Nadalje se treba osvrnuti na drugo, po našem mišljenju najznačajnije poglavlje ove monografije, a to je »Vrednovanje grobnih priloga« čiji je autor Z. Vinski. Na samom početku prikazao je glavne značajke nekropole, smjestivši je u vrijeme i prostor. Ova je naseobinska nekropola kastela *Carnium*, kako je uvodno rečeno, najveća nekropola iz vremena seobe naroda na cijelom području Jugoslavije. To je groblje na redove u kojemu je ukopavanje moglo početi nešto prije 500. god. i trajalo je u toku cijelog 6. st., tj. do oko 600. god. Osim priloga u grobovima i povijesnih potvrda za ovakvu da-

taciju postoje i određeni numizmatički pokazatelji na koje se autor također osvrnuo. Na sl. 11 reproducirani su svi sačuvani novci iz ove nekropole. Autor zatim naglašava da je to velika nekropola alpskih starosjedilaca s očiglednom germanskom prisutnošću. Kastel *Carnium* je bio u ostrogotskoj državi Teodorika i njegovih nasljednika, s vojnom posadom od 500 do 540. god. Nakon toga je vrlo kratko vrijeme pod vlasti istočnorimskog cara Justinijana I, da bi 546/48. god. došao u ruke Langobarda, koji su u njemu držali vojnu posadu i nakon odlaska u Italiju, sve do kraja 6. st. Poslije 600. god. prestaje zakopavanje na položaju »Lajh«, odnosno ono se arheološki ne može dokazati.

Autor zatim prema vlastitom izboru prelazi na analizu grobnih priloga, a težište njegovih razmatranja je na slabo poznatom i nepoznatom do sada neobjavljenom materijalu. Napominjemo da je reprezentativniji, već poznat i u literaturi tretiran arheološki materijal ove nekropole, a to su germanski nalazi (ostrogotski i langobardski), spomenut samo sumarno s literaturom koja se na njega odnosi. Najprije ukratko obrađuje ostrogotske nalaze iz prve polovice 6. st., a to su: ostrogotske kopče koje su import iz Italije, zatim malene ostrogotske kopče ali mediteranskog obličja, te istočnogermanske fibule koje su većinom ostrogotske, a samo su dvije gepidske. Dalje autor prelazi na materijal iz druge polovice 6. st. Uočava da nema tipičnih langobardskih fibula, ali ima tirinških, langobardskih imitacija merovinških uzora, te fibula romaniziranih starosjedilaca. Među germanskim najbrojnije su »S« fibule. Autor naglašava veliku količinu bizantskih kopči mediteranske forme, kakve su ustanovljene kod Langobarda u Italiji, ali ih nema kod Langobarda u Madžarskoj. Na osnovi velikog broja ovih kopči autor pretpostavlja postojanje radionice negdje na prostoru između gornjeg toka Soče i gornjeg toka Save, odakle su one ušle u starosjedilačku i u langobardsku upotrebu. Među manje poznatom građom ističe veliki broj koštanih češljeva, koji se nalaze u langobardskim i u starosjedilačkim grobovima, ukupno oko 110 koma-

da te 24 komada iz uništenih grobnih cjelina. Češljevi su kasnoantičkog podrijetla, a služili su kao toaletni pribor, za ukras u kosi ženske frizure, a mogli su imati i magično značenje. Na osnovi tako velikog broja češljeva, kao i prema grobu 185 u kojemu je zakopan izrađivač češljeva, autor pretpostavlja postojanje radionice češljeva u kastelu *Carnium*. Zatim se uočava postojanje veoma velikog broja staklenih perli, od ogrlica ili narukvica. One bi zahtijevale posebnu analizu, ali to izlazi iz okvira autorovog interesa i poznavanja. Posebno se ističe jedan stakleni rog za piće, iz ženskog groba, koji predstavlja rijetkost u odnosu na ostali materijal; rad je romanskih staklara, importiran je iz sjeverne Italije najvjerojatnije preko Cividalea. Autor se osvrće i na postojanje zlatnih niti od brokata, kakve se inače često nalaze u germanskim, posebno u franačkim grobovima. Također uočava veliki broj predica od bronce, srebra i zlata. Kod njih je za dataciju osobito važan oblik baze trna, a ta većinom može biti odrezana ili štitolika. Predice su inače kulturni element romaniziranih starosjedilaca ali su i u germanskoj upotrebi. Autor ističe da je ustanovljen relativno mali broj langobardskih muških grobova s oružjem, u odnosu na ovako veliku nekropolu. Sveukupno je pronađeno 15 mačeva, jedan saks, nešto više strelica i noževa, i jedan umbo. Među muškim grobovima s oružjem ističu se dva groba koji

kao prilog imaju po jednu brončanu vagu, ali bez zlatarskog pribora, pa se zaključuje da su ove vage očito služile za monetarne svrhe. Na kraju se sumarno spominje pribor, oruđe, kresiva, okovi torbica i keramika.

Iako se uglavnom interpretiraju nalazi iz Kranja, ipak su se uzela u obzir i odgovarajuća groblja u zapadnoj Jugoslaviji i inozemstvu. Autor zaključuje da sve te nekropole iz 6. st., usprkos mnogim srodnostima, nisu identične i svaku treba interpretirati zasebno, premda ih se može međusobno uspoređivati, te tvrdi da u zapadnoj Jugoslaviji, uključivši i nekropolu Kranj, nema zasebnih germanskih groblja. Sve su to starosjedilačka groblja s većom ili manjom germanskom prisutnošću.

Primjetili bi da nam se čini suvišnim ponavljanje povijesti iskopavanja, premda i ukratko, na početku svakog poglavlja, iako su razni autori i svaki od njih tretira nekropolu s drugog aspekta. Objedinjavanje tog navođenja bio je zadatak redakcije, što je ona propustila učiniti. Tom primjedbom ne želimo umanjiti značenje recenzirane publikacije, koja prema uloženom trudu trojice autora, a osobito po važnosti objedinjenog predočenog arheološkog fundusa, nesumnjivo zaslužuje, pohvalu. Ovim katalogom ispunjena je velika praznina u raonsrednjovjekovnoj arheologiji Jugoslavije.

K. Simoni